

IV. Українсько-польські відносини IV. Stosunki ukraińsko-polskie

Максим Потапенко

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ У ПОЛІТИЧНИХ ПРОЕКТАХ ПОЛЯКІВ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ У 1917-1918 РОКАХ

Досліджено ставлення польських політичних сил Наддніпрянської України до вітчизняного державотворення за часів Центральної ради та гетьманату П. Скоропадського. Окреслено підходи до вирішення українського питання місцевими осередками національних та прогресивних демократів. Проаналізовано чинники переважаючих у їх середовищі проукраїнських настроїв.

Ключові слова: Наддніпрянська Україна, українське питання, національні демократи, прогресивні демократи.

Potapenko Maksym. Kwestia ukraińska w projektach politycznych Polaków Ukrainy Naddnieprzańskiej w latach 1917-1918.

Autor zbadał stosunek polskich sił politycznych Ukrainy Naddnieprzańskiej do procesów budowania państwa narodowego w czasach Centralnej Rady i hetmanatu Pawła Skoropadskiego. Określił stosunek do rozwiązania kwestii ukraińskiej przez lokalne ośrodki narodowych i postępowych demokratów. Przeanalizował panujące w tym środowisku proukraińskie nastroje.

Słowa kluczowe: Ukraina Naddnieprzańska, kwestia ukraińska, narodowi demokraci, postępowi demokraci.

Потапенко Максим. Украинский вопрос в политических проектах поляков Приднепровской Украины в 1917-1918 годах.

Исследовано отношение польских политических сил Приднепровской Украины к процессам отечественного государственного строительства во время Центральной рады и гетманата П. Скоропадского. Очерчены подходы к решению украинского вопроса местными группами национальных и прогрессивных демократов. Проанализированы факторы преобладающих в их среде проукраинских настроений.

Ключевые слова: Приднепровская Украина, украинский вопрос, национальные демократы, прогрессивные демократы.

Potapenko Max. Ukrainian Issue in Political Projects of the Poles in Dnieper Ukraine (1917-1918).

The attitude of the Polish political power of Dnieper Ukraine to the statehood at the time of Central Rada and Hetman P. Skoropadsky is investigated. The key aspects of settling Ukrainian issue in the political projects of local national and progressive democrats are been outlined. The factors of pro-Ukrainian orientation prevailing in their surrounding are analyzed.

Key words: Dnieper Ukraine, Ukrainian Issue, national democrats, progressive democrats.

Українсько-польські відносини завжди відігравали одну із провідних ролей у визначенні геополітичної ситуації у Центрально-Східній Європі. Їх значення особливої ваги набуло в роки Першої світової війни та в умовах розпаду Російської і Австро-Угорської імперій. Займані ними території стали простором змагань різних національних державницьких проектів. Боротьба за їх реалізацію була сутністю численних національних питань, які загартувались у тривалій полеміці з імперськими владами та між собою.

Українське питання у постімперському облаштуванні регіону відіграло особливо важливу роль, адже мало найбільший демографічний і територіальний потенціал. З огляду на це, прискіплива увага до нього з боку польських політичних сил Наддніпрянщини, тобто українських губерній колишньої Російської імперії, на початку 1917 – наприкінці 1918 рр. цілком закономірна. Зазначимо, що вироблені ними моделі сприйняття та оцінні стереотипи державницьких прагнень українців безпосередньо впливали на формування українсько-

польських відносин у міжвоєнний період. Агентами цього впливу були представники польського політикуму Наддніпрянщини, які долучились до формування державного керівництва відновленої у листопаді 1918 р. II Речі Посполитої. Принагідно згадаємо лише декілька. Лідер київського осередку національних демократів та перший президент Польського виконавчого комітету на Русі Й. Бартошевич протягом 1919–1920 рр. брав участь у роботі польської делегації на Паризькій мирній конференції, а у 1922 р. був обраний депутатом Сейму і увійшов до керівництва національних демократів [1]. Член правління Польської демократичної централі на Україні Р. Кноль у міжвоєнній Польщі був одним із видатних діячів дипломатичного корпусу, а з 1926 р. обіймав посаду віце-міністра закордонних справ [2]. Його київський колега, керівник міністерства польських справ Української Народної Республіки М. Міцкевич у 1922–1923 рр. виконував обов'язки волинського воєводи [3]. Цю ж посаду в 1928–1938 рр. обіймав член київського осередку Польської організації військової та місцевої секції Польської партії соціалістичної – революційної фракції Г. Юзевський [4].

Нижня хронологічна межа розвідки визначається першими числами березня 1917 р., коли звістки про зречення імператорського престолу Миколи II Олександровича дійшли до Наддніпрянщини і спричинили початок революційних перетворень. Верхня хронологічна межа припадає на листопад – грудень 1918 р. і має подвійне обґрунтування. З одного боку, вона обумовлюється початком «великого ісходу» поляків із Наддніпрянщини, спровокованого відновленням незалежності Польщі; а з іншого, – ліквідацією Української держави та відновленням Української Народної Республіки. Визначені хронологічні межі дозволяють реконструювати динаміку ставлення польських політичних сил Наддніпрянщини до українського питання у контексті реалізації протилежних моделей державного будівництва Центральної ради та гетьманату П. Скоропадського.

Перш ніж перейти до безпосереднього розгляду проблеми, вважаємо за необхідне хоча б у загальних рисах окреслити структуру польських політичних сил Наддніпрянської України. Протягом досліджуваного періоду в їх сукупності провідне місце посідали легальні політичні партії ліберального, соціалістичного та консервативного таборів. Зазначений період ознаменувався запеклою боротьбою за лідерство між двома ліберальними партіями – національних і прогресивних демократів. Перші у організації роботи з масами перевагу надавали не партійним осередкам, а численним і впливовим громадським організаціям і у такий спосіб підкреслювали загальнонаціональний характер своїх ініціатив. Їх сутність зводилась до реалізації головного програмного постулату: відновлення незалежності Польщі під егідою Антанти після переможного завершення Першої світової війни. Другі, навпаки, активно займались розбудовою власної партійної мережі, яка координувалась створеною 23 червня 1917 р. Польською демократичною централлю на Україні, й пропагандою необхідності негайного відновлення державного суверенітету Польщі шляхом компромісу із австро-німецькою окупаційною адміністрацією. Ці протилежні організаційні та ідеологічні альтернативи були ядром формування двох полюсів протистояння громадсько-політичного представництва поляків українських губерній, яке оголилось під час III з'їзду польських організацій на Русі (Київ, 18–24 червня 1917 р.). У його орбіту потрапили усі інші польські політичні сили за виключенням хіба що лівих соціалістів з Соціал-демократії Королівства Польського та Литви. Зазначимо, що спрямованість і тональність взаємин польських політичних сил у Наддніпрянщині суттєво відрізнялись від інших регіонів Російської імперії та етнічних польських земель, що розподілялись між донедавна російським Королівством Польським, австрійською Галичиною та німецьким Помор'ям. Мабуть, найбільш показовим індикатором цих відмінностей було ставлення до питання формування польського війська [5].

Навесні 1917 р. усі польські політичні сили Наддніпрянської України задовольнялись декларацією привітання і дієвої підтримки гасла «вільної України». Уперше вона була оприлюднена 8 березня 1917 р. у інструкції №1 Польського виконавчого комітету на Русі, що тимчасово виконував функції органу захисту національних прав та інтересів місцевих поляків [6, с. 9]. Проте із проголошенням I та II Універсалів, які засвідчили наполегливість Центральної

ради у будівництві української автономії, ця аморфна і неконкретизована позиція втратила актуальність. Обидва табори політичної полеміки поляків (національно-демократичний і прогресивно-демократичний) стикнулись із необхідністю конкретизації позиції в українському питанні.

До внесення необхідних коректив прогресивні демократи приступили негайно після проголошення автономії України І Універсалом Центральної ради. Ця подія тлумачилась ними як перший крок на шляху до повного державного суверенітету. Саме тому, коли Тимчасовий уряд протягом липня – жовтня 1917 р. реалізував курс стримування будівництва української автономії, Польська демократична централь на Україні намагалась стимулювати цей процес, визнавала Центральну раду та Генеральний секретаріат вищими органами красвої влади у Наддніпрянщині й особливих зусиль докладала для налагодження співпраці з ними. Зокрема, від її імені у Центральній раді виступали М. Гарштецький, В. Рудницький, Л. Третяк та Смачевський. Також до складу керівництва віце-секретаріату польських справ при секретаріаті міжнаціональних справ Генерального секретаріату було уведено щойно згаданих В. Рудницького, Л. Третяка, а також М. Міцкевича, Р. Кноля, К. Розенбах-Рожневича та Я. Старчевського. Виступи представників Польської демократичної централі на Україні під час з'їду поневолених народів Росії (Київ, 8–15 вересня 1917 р.) та ІІ польського демократичного з'їду в Росії (Петроград, 6–12 жовтня 1917 р.) засвідчили, що українське державотворення розглядалось ними як один із найбільш дієвих механізмів ослаблення і ліквідації російського імперіалізму – ключової загрози для незалежності Польщі. З огляду на це прогресивні демократи критикували проекти федеративного устрою Росії, тлумачили проголошену ІІІ Універсалом Українську Народну Республіку як незалежну державу і, врешті-решт, привітали ухвалення Центральною радою ІV Універсалу [7, с. 24, 28–29; 8, к. 5–7; 2, с. 14]. Українське самостійництво прогресивних демократів наприкінці червня 1917 р. підтримало керівництво київських секцій лівиці та революційної фракції Польської соціалістичної партії [9, с. 64]. Протягом осені співпрацю з Польським демократичним централом на Україні налагодила і польська консервативна Партія національної праці на Русі, яка з літа 1917 р. демонструвала готовність до співпраці з Центральною радою й підтримувала ідею державної незалежності України [10, с. 259–260].

Ставлення національних демократів до українського державного будівництва кристалізувалось повільніше і мало відмінну динаміку. У червні 1917 р. вони продовжували підтримувати політичний курс Тимчасового уряду, який визнав право Польщі на незалежність і підтвердив союзницькі зобов'язання відносно країн Антанти. Саме тому керівництво національних демократів з одного боку визнавало автономістські претензії українців, але з іншого, називало їх несвоєчасними й такими, що «ділять і розбивають сили», конче необхідні для перемог російської армії. Поштовхом до зміщення акцентів у розв'язанні цієї дилеми став лист лідера національних демократів Р. Дмовського до керівника київського осередку партії Й. Бартошевича від 19 липня 1917 р. У ньому українське питання, у переддень створення Польського національного комітету в Парижі, називалось одним із найскладніших питань європейської політики, яке має «першорядне значення ... для національного майбутнього» поляків [11, к. 366–367]. Зважаючи на це, польські національні демократи з Наддніпрянщини під час з'їзду представників польських організацій Чернігівської губернії (Чернігів, 7–10 жовтня 1917 р.) проголосили підтримку «державотворчих зусиль українського народу» й підтвердили готовність до співпраці з Генеральним секретаріатом та Чернігівською українською губерніальною радою [12, арк. 4–4 зв.]. Проукраїнські настрої національних демократів ще більше посилювались після повалення Тимчасового уряду та утвердження у Петрограді влади більшовиків. Проголошення ними декрету про мир та курс на фактичний розвал фронту ставили під сумнів участь Росії у війні до переможного кінця на боці Антанти. За цих умов у політичних проектах національних демократів особливого значення набувала Українська Народна Республіка. Її збройні сили, а також повсюдно утворювані національні збройні формування, у тому числі й польські, розглядались як можливий «східний таран»,

здатний втримати фронт і поновити бойові дії із австро-німецькими військами. У результаті, наприкінці 1917 р. в контрольованій національними демократами періодиці з'явилась низка статей, у яких вказувалось, що українці йдуть «великими кроками» до власної державності, а Українська Народна Республіка демонструє «енергію і організацію на тлі хаосу» [13].

Після австро-німецької окупації Наддніпрянської України та державного перевороту П. Скоропадського, ставлення місцевих польських політичних сил до українського державотворення стало прохолоднішим, але на суцільно негативне не змінилось. Прогресивним демократам не імпонував консервативний модус Української держави, для національних демократів неприйнятною була співпраця П. Скоропадського з австро-німецькою окупаційною адміністрацією. Але незважаючи на це, представники обох таборів визнавали Українську державу й демонстрували готовність до співпраці з нею. Польська демократична централь на Україні у повній мірі скористалась фактичною ліквідацією фронту й активізувала співпрацю із партійними центрами у Королівстві Польському. Її речниками при Регентській раді стали прибулі до Варшави Р. Кноль та Є. Старчевський. Обидва особливих зусиль докладали для створення польського дипломатичного представництва в Українській державі й налагодження міждержавного діалогу. Прогресивні демократи протягом 1918 р. неодноразово засвідчували прихильність до ідеї незалежності України, а не тієї чи іншої політичної програми українського національного руху. Саме тому федеративну грамоту П. Скоропадського від 14 листопада 1918р. вони уважали документом, який «завершує добу, започатковану IV Універсалом Центральної ради від 11 січня 1918 р. і починає нову сторінку в історії України: автономії у федерації з неподільною і сильною Росією» [14, с. 6].

Більшість національних демократів сприйняли різкий поворот української дипломатії у бік Четвертного союзу як втрату потенційного союзника у боротьбі за незалежність об'єднаної Польщі, але все ж не заперечували можливості продовження контактів з керівництвом Української Народної Республіки у подальшому [15, к. 268]. У новоствореній Українській державі вони вбачали уособлення жаданого порядку, який робив можливою працю на ниві захисту інтересів чисельної польської спільноти Наддніпрянщини. С. Зелінський у спогадах наголошував на прихильному ставленні П. Скоропадського до поляків і його планах уведення до складу Ради міністрів трьох представників Польського виконавчого комітету на Русі, керівництво якого з червня 1917 р. фактично повністю підпорядковувалось національним демократам. З його слів цьому компромісу завадили представники німецького командування та «найгіршого типу петербурзькі урядники» в оточенні гетьмана [16, к. 38]. Перші були очевидно добре інформовані про тісні контакти керівництва згаданої інституції з повноважним представником Франції в Українській Народній Республіці генералом Ж. Табуї, другі не могли погодитись із активною участю в державних справах «підступних і неодмінно ворожих» поляків.

Висловлюючи принципову підтримку українському державотворенню, польські політичні сили серйозно розмірковували над питанням визначення власного місця і ролі в цьому процесі, тим паче, що їх участь у ньому віталась українською стороною. У пошуках відповіді на нього ідеологи прогресивних і національних демократів сформулювали наступні тези:

- високий рівень розвитку українського національного руху унеможливило його опанування поляками;
- у межах українських губерній вони мають погодитись зі статусом національної меншини й якнайактивніше залучатись до державного життя України;
- місцевий польський політикум має відіграти вирішальну роль у налагодженні добрих відносин між українською та польською державами;
- польською місією в Україні є виведення її зі сфери російських впливів та втримання від більшовизації.

У досягненні українсько-польського міждержавного і міжнаціонального порозуміння вказані вище політичні сили відводили особливе місце розв'язанню чи хоча б пом'якшенню територіального та соціального конфліктів. Перший з них розвивався навколо так званої

«холмської справи» – визначення державної приналежності Холмської губернії. Вирішальне слово у цій справі належало австро-німецькій окупаційній владі, яка наприкінці 1916 р. підпорядкувала губернію Тимчасовій державній раді Королівства Польського, а на початку 1918 р. за умовами Брест-Литовського договору передала її Українській Народній Республіці. Очевидно мали рацію польські політичні сили Наддніпрянщини, які ще наприкінці жовтня 1917р. у пресі наголошували на планах Німеччини завадити українсько-польському зближенню шляхом загострення територіального конфлікту [17]. Прогресивні й національні демократи були одностайними у тому, що єдиним надійним способом його розв'язання є максимальне наближення державних кордонів до етнографічних. Досвід спроб розв'язання територіального спору між Українською державою та Королівством Польським влітку – восени 1918 р. засвідчив примарність цих намірів. З'ясувалось, що обидві сторони у своїх домаганнях були непоступливими і наполягали на негайному «рубаному» визначенні кордонів навіть ціною збройного протистояння.

Осердям соціального конфлікту було протистояння польських поміщиків та українських селян за землю в губерніях Правобережної України. Ставлення до нього усі без виключення впливові польські політичні сили задекларували в численних оцінках III Універсалу Центральної ради, а найперше у спільному польському протесті від 9 листопада 1917 р. Їх положення у цілому зводились до того, що запропонований механізм ліквідації поміщицького землеволодіння сприятиме поглибленню існуючих протиріч. Наприклад, тісно пов'язана із Партією національної праці на Русі Рада землевласників пророчила українському суспільству занепад цукроваріння, неконтрольовану вирубку лісів й спровокований цим паливний голод, криваві конфлікти селян з поміщиками. Для польської національної меншини Наддніпрянської України ліквідація поміщицьких маєтків означала не лише позбавлення майна великих землевласників, але безробіття та зубожіння працевлаштованих у них офіціалістів і селян з числа поляків, втрату величезної кількості культурних та історичних пам'яток [18]. Визнаючи вирішальну роль «селянського струменю» в українському національному русі, польські політичні сили не ставили під сумнів необхідності проведення аграрної реформи. Недарма один із лідерів прогресивних демократів Я. Урсин-Замараєв зазначав, що III Універсал був необхідним кроком Центральної ради у боротьбі за збереження влади і авторитету, але був опрацьований «демонстраційно, легковажно і недбало» [19, с. 28–29]. Своєрідну підготовчу роботу для реформи проводили навіть польські консервативні кола, які стимулювали розвиток українського селянського кооперативного руху. Проте після сплеску погромів польських маєтків на Правобережній Україні у листопаді 1917 – березні 1918 рр., коли селяни і поміщики на ділі продемонстрували готовність до кровопролиття у битві за землю, все більш очевидною ставала примарність сподівань на близьке соціальне замирення.

Отже, протягом 1917 – 1918 рр. всі впливові гравці польського політикуму Наддніпрянської України підтримали державницькі прагнення українців й прихильно відреагували на їх еволюцію від автономії до самостійництва. При формуванні виразних проукраїнських позицій у прогресивно-демократичному та національно-демократичному таборі особливо важливу роль відіграв досвід взаємодії з керівництвом Української Народної Республіки та Української держави. Він засвідчив готовність українських владних кіл до предметної розмови щодо організації національного самоврядування місцевих поляків. Обидва табори, незважаючи на гострі ідеологічні протиріччя, сходилися в тому, що український національний рух є одним із вирішальних чинників демонтажу імперського централізму в Росії та відродження незалежності Польщі. Представлені ними концепції нормалізації українсько-польських відносин для польського політичного проводу в краї та на еміграції виявились не лише несподіваними своїм «українізмом» та поступливістю, але й корисними при подальшому обґрунтуванні можливості залучення Наддніпрянської України до сфери польських впливів.

1. *Białokur M.* Myśl społeczno-polityczna Jaochima Bartoszewicza / Marek Białokur. – Toruń : Wydawnictwo Adam Marszałek, 2005. – 427 s.
2. *Bartoszewicz H.* Roman Knoll wobec niepodległości Ukrainy 1917 – 1921. Z dziejów prometeizmu polskiego / Henryk Bartoszewicz // Polska i jej wschodni sąsiedzi. – Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2005. – T. 6. – S. 11–30.
3. *Історія державної служби в Україні: У 5 т. /* відп. ред. Т. Мотренко, В. Смолій. – К.: «Ніка-Центр», 2009. – Т.2. – 512 с.
4. *Snyder T.* Tajna wojna. Henryk Józewski i polsko-sowiecka rozgrywka o Ukrainę / Timotchy Snyder ; przełożył B. Pietrzyk. – Kraków : Wydawnictwo Znak, 2008. – 343 s.
5. *Miodowski A.* Konflikt pomiędzy liberalnymi, a narodowymi demokratami o przywództwo polityczne w środowisku wychodźstwa polskiego w Rosji w dobie rewolucji lutowej / Adam Miodowski // Studia Podlaskie. – Białystok, 2006. – T. 16. – S. 41–58.
6. *Zjazd polski na Rusi w Kijowie w dniach 18 – 24 czerwca 1917 roku.* – [Winnica], 1917. – 133 s.
7. *Млиновецький Р.* Нариси з історії українських визвольних змагань 1917 – 1918 рр. (Про що історія мовчить) / Роман Млиновецький. – Вид. 2-е, перегл. і доп. – Торонто : Гомін України, 1970. – 568 с.
8. *Archiwum Akt Nowych.* – Z. 1573 Akta Romana Knolla. – Sygn.1. – 311 k.
9. *Jabłoński H.* Polska autonomia narodowa na Ukrainie 1917 – 1918 / Henryk Jabłoński ; Instytut historyczny Uniwersytetu Warszawskiego. – Warszawa : Nakładem Towarzystwa miłośników historii z zasiłku Ministerstwa oświaty, 1948. – 165 s.
10. *Ковалевський М.* При джерелах боротьби: спомини, враження, рефлексії / Микола Ковалевський. – Інсбрук, 1960. – 720 с.
11. *Zakład Narodowy im. Ossolińskich.* Dział Rękopisów. – Sygn. 15611/II/t.1–2 Bartoszewicz W. Mój ojciec i jego czasy: (wspomnienia z lat 1867 – 1920). – 674 k.
12. *Державний архів Чернігівської області.* – Ф.1081 Ілля Людвігович Шраг – адвокат і громадський діяч. – Оп.1. – Спр. 26 Резолюції з'їзду поляків Чернігівської губернії. – 4 арк.
13. *B. W. Polityka Ukrainy / B. W. // Dziennik Polski.* – Piotrograd, 1917. – № 283. – 13 grudnia. – S. 1.
14. *Ukraina // Demokrata polski.* – Kijów, 1918. – №5. – 25 listopada. – S. 6–7.
15. *Zakład Narodowy im. Ossolińskich.* Dział Rękopisów. – Sygn. 15585/II Skrzyński K. Wspomnienia (z lat 1891 – 1917). – 325 k.
16. *Zakład Narodowy im. Ossolińskich.* Dział Rękopisów. – Sygn. 13202/II Zieliński S. Liga Narodowa na Rusi 1890 – 1920. Fragment pracy polskiej na kresach południowo-wschodnich. – 47 k.
17. *Grabiański S.* Polska i Ukraina wobec Niemiec / S. Grabiański // Gazeta Narodowa. – Kijów, 1917. – № 90. – 24 października – S. 1.
18. *Kwestje bieżące // Sprawa polska.* – 1917. – № 46. – 26 listopada. – S. 672.
19. *Ursyn-Zamaraew J.* Pierwsze walki o niepodległość Ukrainy (ruch ukraiński 1917-1918 roku) / Jan Ursyn-Zamaraew. – Warszawa ; Kijów : Księgarnia Leona Idzikowskiego, 1920. – 38 s.